

شماره چهارم

شهریور ۱۴۰۰

دکتر محمود مسائلی

بنیانگذار و مدیرکل اندیشکده جهانی نظریه‌های بدیل و معضلات جهانی

سید احمد حسینی

پژوهشگر ارشد در اندیشکده تدبیر آب ایران

گفتار آب

تکثرگرایی در حقوق آب

رهیافتی برای تحقق کارآمدی در نظام مدیریت آب

مقدمه

همان طور که مطالعات اصول اخلاق جهانی و رویکردهای هنجاری توسعه^۱ روشن ساخته است، برای حل بحران آب ضرورت تغییر نگرش به سمت رویکردهای اخلاقی نسبت به مسائل توسعه امری الزامی است. برای تحقق این موضوع بحث پذیرش اصل برابری تفاوت‌ها^۲ یکی از مؤلفه‌های اصلی به شمار می‌رود^۳. بر پایه این حقیقت، این یادداشت به این پرسش خواهد پرداخت که رهیافت تکثرگرایی^۴ در حقوق آب به ویژه برای استیفای حق دسترسی به آب شرب و بهداشت در جوامع بشری - از چه تعریف و معیارهایی برخوردار است، و چطور از برآیند توجه به رهیافت تکثرگرایی می‌توان به یکپارچگی در موضوع سیاست‌ها و برنامه‌ها و بالتبع به انسجام اجتماعی در ارتباط با مسئله آب دست پیدا کرد.

1. Ethical development

2. Ethics of recognition of difference

۳. سلسله یادداشت‌های گفتمان آب؛ «اخلاقیات به مثابه آیین‌های رفتاری: رهیافتی برای ادراک صحیح مفهوم توسعه»، اردیبهشت ۱۴۰۰

4. By diversity we mean recognition of deep diversity which is fundamentally different from diversity understood and respected by liberal pluralism.

■ آب و دسترسی به آن در منشور جهانی حقوق بشر

بر پایه رویکردهای عام و جهانشمول از اوایل هزاره جدید میلادی دسترسی به آب شرب و بهداشت به عنوان یک حق انسانی و پایه مورد شناسایی قرار گرفته است. بدین معنا که کلیه کشورها باید به سمت شناسایی حقوقی و سیاسی دسترسی به آب شرب و بهداشت به عنوان یکی از حقوق انسانی حرکت کنند. به عنوان مثال، در سال ۱۹۹۹ میلادی مجمع عمومی سازمان ملل متحد با صدور قطعنامه‌ای با عنوان "حق توسعه"، در ماده ۱۲ رسماً اذعان داشت که "در تحقق کامل حق توسعه {ملت‌ها}، حقوق غذا و آب سالم جزو حقوق اساسی بشر است و ترویج آن‌ها یک ضرورت اخلاقی برای دولت‌های ملی و جامعه بین‌المللی است"^۵. از این روی، دولت‌ها و نظام‌های سیاسی حاکم بر کشورها را موظف ساخت تا با برقراری زیرساخت‌ها و سازوکارهای لازم، شرایطی را مهیا نمایند که انسان‌ها با آسودگی خاطر بتوانند نیازهای اولیه شرب و بهداشت خودشان را تأمین کنند. همچنین در سال ۲۰۱۰ مجمع عمومی طی قطعنامه دیگری اعلام داشت که "برای اولین بار، براساس این قطعنامه سازمان ملل به طور رسمی حق آب شرب و بهداشت را به رسمیت می‌شناسد و تأیید می‌کند که آب سالم برای مصارف شرب و بهداشت برای احقاق همه حقوق بشر ضروری است. این قطعنامه از دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی می‌خواهد تا منابع مالی، کمک به ایجاد ظرفیت و انتقال فناوری را برای کمک به کشورها، به ویژه کشورهای در حال توسعه، برای تأمین آب آشامیدنی سالم، تمیز، قابل دسترس و مقرون به صرفه برای مردم فراهم کنند"^۶؛ و در گامی فراگیرتر و معطوف به اهداف هزاره ناظر به توسعه پایدار، اطمینان از فراهم آوردن زیرساخت‌ها برای استیفای حقوق و مدیریت پایدار آب را جزو اصول جهانشمولی اعلام کرد که همه جامعه جهانی باید به تحقق آن اهتمام ورزد.^۷

5. www.un.org/depts/dhl/resguide/r54.htm

6. https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/64/292

7. <https://sdgs.un.org/goals/goal6>

■ نظام سیاسی و حقوق آب

در ارتباط با مسئله آب از دیدگاه حقوقی و شناخت رهیافتی متناسب برای استیفای حقوق انسان در موضوع آب، به ویژه حق دسترسی به آب شرب و بهداشت، باید به تبیین ابعاد رابطه سه‌گانه انسان، نظام سیاسی و آب پرداخت. همانطور که پیش‌تر اشاره گردید، مطابق با دیدگاه‌های متأخر در حوزه فلسفه اجتماعی و اخلاق، انسان فارغ از ویژگی‌های قومی، مذهبی، فرهنگی و ... با بالاترین قید اهمیت در مرتبه نخست از حیث حقوق دسترسی به آب قرار دارد؛ چرا که انسان‌ها به اعتبار برخورداری از ظرفیت فهم و اندیشه، برخوردار از فرصت تصمیم‌گیری در ارتباط با نحوه زیستن خود در دنیای کنونی هستند. لذا این نکته روشن می‌سازد که نظام‌های سیاسی و اندیشه‌های سیاسی فارغ از هرنوع ساختار و عنوانی، فاقد هرگونه شأنیت ذاتی در تعریف حقوق آب برای آحاد یک جامعه هستند. ولی، همانطور که ذکر گردید، براساس مجموعه اسناد حقوقی، تحلیل‌ها و مبانی فلسفی حقوق در دنیای کنونی، مسئولیت اصلی استیفای حقوق مترتب بر آب برای آحاد یک جامعه بر عهده نظام‌های سیاسی حاکم بر کشورها گذاشته شده است.

بر پایه مقدمات فوق، به این پرسش باید پرداخت که: مسئولیت دولت‌ها به نمایندگی از نظام‌های سیاسی حاکم بر کشورها در ارتباط با حقوق آب برخوردار از چه ابعادی است؟ در این خصوص می‌توان حداقل به سه مورد اشاره کرد:

★ **احترام به حق ذاتی و غیرقابل اجتناب انسان‌ها برای دسترسی به آب؛** برای تحقق این مسئولیت، دولت‌ها باید از هر نوع فعل و انفعال، سرمایه‌گذاری و تصمیم‌گیری که ممکن است مانع برخورداری مردم برای دسترسی به آب گردد، خودداری نماید. سیاست‌های فعلی آب بر روی سرشاخه‌های رودخانه‌های بزرگ در کشورهای در حال توسعه مانند ایران، ترکیه، سودان و ... که به بهانه «حق تشنگی» برای کلان‌شهرها یا تأمین آب برای پروژه‌های بزرگ^۸ کشاورزی و صنعتی اتخاذ می‌شود و موجبات اختلال

نظام‌های سیاسی و اندیشه‌های سیاسی فارغ از هرنوع ساختار و عنوانی، فاقد هرگونه شأنیت ذاتی در تعریف حقوق آب برای آحاد یک جامعه هستند.

در ارتباط با مسئله آب از دیدگاه حقوقی و شناخت رهیافتی متناسب برای استیفای حقوق انسان در موضوع آب، به ویژه حق دسترسی به آب شرب و بهداشت، باید به تبیین ابعاد رابطه سه‌گانه انسان، نظام سیاسی و آب پرداخت.

■ تکثرگرایی در حقوق؛ رهیافتی برای تحقق پایدار تعهدات نظام‌های

سیاسی

به دلیل آن‌که موضوع حقوق آب در ارتباط با نیازهای انسانی تعریف می‌گردد، و از آن جهت که انسان‌ها به واسطه برخورداری از ظرفیت عقلانیت نیازهای خود را به شیوه‌های گوناگونی تعریف، بیان و دنبال می‌کنند، مسئله آب با موضوع تکثر هویتی ارتباط تنگاتنگ و ذاتی دارد. به عبارت ساده‌تر، به دلیل آن‌که الگوهای زندگی و رفتارهای انسانی در ارتباط با مسئله آب بر پایه فرهنگ - که متشکل از باورها، اعتقادات و آیین‌های یک جامعه

مرفه جامعه شهری از سوی دیگر، از مصادیق عدم توجه دولت‌ها و نظام‌های سیاسی به این مسئولیت مهم حقوقی‌شان است.

★ **تدوین برنامه‌هایی با رویکرد توانمندسازی اجتماعی؛** دولت‌ها می‌بایست اقدام به تدوین برنامه‌هایی نمایند تا بر پایه آن‌ها آحاد مردم به‌ویژه گروه‌های مستضعف جامعه بتوانند نسبت به استیفای حقوق خود در ارتباط با دسترسی به آب اقدام نمایند. عدم حمایت از شکل‌گیری اتحادیه‌ها و انجمن‌های مردمی از مصادیق نقض مکرر این مسئولیت از سوی دولت‌ها در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران است.

در تأمین حقوق ذاتی و تاریخی مردمان پایین دست در دسترسی به آب گردیده است، مصداقی بر عدم توجه به این مسؤلیت از سوی دولت‌ها است.

★ **تعیین مقررات، ضوابط و معیارها با رویکرد عدالت اجتماعی؛** دولت‌ها می‌بایست با هدف دسترسی آحاد مردم به آب، اقدام به تعیین و برقراری چارچوب‌های حقوقی با رویکرد اجتماعی نمایند تا به موجب آن، امکان برتری جویی طبقات مرفه و ذی نفوذ بر سایر طبقات اجتماعی به‌ویژه طبقات محروم جامعه امکان‌پذیر نگردد. عدم دسترسی به آب سالم و بهداشتی در جوامع روستایی از سویی، و برخورداری از حق دسترسی به آب برای تفریحات آبی در طبقات

است - شکل می‌گیرد، بحث حقوق و نحوه تعریف آن در مسئله آب به طور ذاتی با موضوع تکثر فرهنگی و تنوع هویتی در ارتباط خواهد بود. بر پایه این موضوع باید بیان داشت که نظام‌های سیاسی حاکم بر کشورها نمی‌توانند تعهدات خود در ارتباط با حقوق آب، به‌ویژه حق دسترسی به آب سالم را بدون توجه به ویژگی‌های فرهنگی و هویتی جوامع محلی و منطقه‌ای برنامه‌ریزی و عملیاتی نموده و تحقق ببخشند.

■ رویکرد بین فرهنگی؛ چارچوبی برای تحقق رهیافت تکثرگرایی

با توجه به ارتباط تنگاتنگ مسئله آب با تکثر فرهنگی که پیشتر بدان اشاره گردید، باید اذعان کرد که رویکرد نظام‌های سیاسی برای هرگونه خط‌مشی‌گذاری یا شیوه مدیریتی برای استیفای حقوق آب به‌ویژه حق دسترسی به آب سالم و بهداشتی باید پایه و اساس فرهنگی داشته باشد؛ و لازمه تحقق این امر در این نکته نهفته است که نظام‌های سیاسی باید رویکردی بین فرهنگی در امر مدیریت آب را دنبال کنند. رویکرد بین فرهنگی موجب می‌گردد زمینه گفت‌وگو بین جوامع با فرهنگ‌های گوناگون مهیا شود و در نتیجه تجارب، نیازها، انتظارات و مشکلات فرهنگی مردمان گوناگون که به شیوه‌های متفاوتی بیان می‌گردد، مورد توجه واقع گردد. بر پایه این رویکرد است که بسترهای آگاهی‌بخشی و توانمندسازی جوامع در ارتباط با استیفای حقوقشان در موضوع آب فراهم می‌گردد که نهایتاً دستیابی به اجماع و یکپارچگی در آرمان‌ها، اهداف و سیاست‌ها در مقیاس ملی را امکان‌پذیر می‌سازد.

نظام‌های سیاسی حاکم بر کشورها نمی‌توانند تعهدات خود در ارتباط با حقوق آب، به‌ویژه حق دسترسی به آب سالم را بدون توجه به ویژگی‌های فرهنگی و هویتی جوامع محلی و منطقه‌ای برنامه‌ریزی و عملیاتی نموده و تحقق ببخشند.

رویکرد نظام‌های سیاسی برای هرگونه خط‌مشی‌گذاری یا شیوه مدیریتی برای استیفای حقوق آب به‌ویژه حق دسترسی به آب سالم و بهداشتی باید پایه و اساس فرهنگی داشته باشد

■ توصیه‌های راهبردی برای حرکت به سمت رویکرد بین‌فرهنگی

نظام‌های سیاسی بایستی به تنوع فرهنگی در بافت ملی، قومی، فرهنگی و هویتی مردم از نقطه‌نظری مثبت در راستای تحقق مدیریت پایدار آب توجه جدی داشته باشند. براین اساس، می‌توان توصیه‌هایی را مطرح ساخت که بر پایه آن‌ها امکان شکل‌گیری بسترهای موردنیاز برای پیاده‌سازی رویکرد بین‌فرهنگی و بالتبع، دستیابی به نوعی مشارکت آگاهانه از سوی مردم و انسجام اجتماعی مهیا گردد.

★ بیان تکثر فرهنگی در بافت و ساختار اجتماعی؛ از

مهم‌ترین نکاتی که در فرایند حرکت صحیح به سمت رویکرد بین‌فرهنگی باید بدان توجه داشت، تحلیل ساختار طبقاتی یک جامعه و توجه به آن در کنار تحلیل فرهنگی است. در واقع باید به معضلات ساختاری که موجب شکل‌گیری فقر و نابرابری در یک جامعه و بالتبع شکل‌گیری طبقات گوناگون اجتماعی - اقتصادی شده است، توجه جدی نمود. به‌طور مثال، ناکارآمدی نظام سیاسی در ارتباط با تأمین حقوق آب - به‌ویژه آب شرب و بهداشت - در مناطق مرزی مانند سیستان و بلوچستان یا خوزستان و شکل‌گیری مهاجرت‌های وسیع از این مناطق به مناطق مرکزی کشور، کاملاً متأثر از عدم توجه به ساختارهای فرهنگی و نیز مشکلات ساختاری جامعه ایران در فرآیند سیاست‌گذاری‌ها بوده است.

★ **سیاست‌گذاری‌های فراگیر**؛ به این دلیل که مع‌الاسف، مردم بنا به نابرابری‌های تاریخی و ساختاری در لایه‌های گوناگون اجتماعی واقع شده‌اند، هرگونه اراده‌ای برای سیاست‌گذاری فرهنگ‌محور برای استیفای حقوق آب و بالتبع حل مسئله آب در ایران باید دربرگیرنده کلیه گروه‌ها و لایه‌های اجتماعی باشد. توسعه باغ‌ویلاها در مناطق روستایی حاشیه کلان‌شهرهای بزرگ بر پایه امکان دسترسی به منابع آب از طریق پرداخت هزینه‌های گزاف و عدم تأمین پایدار آب شرب و بهداشت برای ساکنان بومی آن مناطق گواه بر سیاست‌گذاری‌های غیرفراگیر و ناکارآمد در ارتباط با مدیریت آب دارد.

★ **رعایت ملاحظات مربوط به انصاف**^۹. شاخصی برای سیاست‌گذاری فرهنگ‌محور با رویکرد عدالت اجتماعی؛ به‌جهت این‌که بسیاری از طبقات اجتماعی به لحاظ تاریخی و ساختاری مورد ستم مضاعف قرار گرفته‌اند، باید هرگونه خط‌مشی‌گذاری فراگیر در این ارتباط برآمده از رعایت انصاف باشد. بدین معنا که در امر سیاست‌گذاری‌ها باید کفه ترازو به نفع طبقات محروم جامعه تنظیم گردد، تا بدین‌واسطه احساس تبعیض و نابرابری در جامعه کم‌رنگ شده و انسان‌ها بر پایه دستیابی به فهم روشنی از انسانیت و ظرفیت‌های انسانی خود در متن جامعه بتوانند در فرآیند مدیریت آب مشارکتی آگاهانه داشته باشند.

۹۹

ناکارآمدی نظام سیاسی در ارتباط با تأمین حقوق آب در مناطق مرزی مانند سیستان و بلوچستان یا خوزستان و شکل‌گیری مهاجرت‌های وسیع از این مناطق به مناطق مرکزی کشور، کاملاً متأثر از عدم توجه به ساختارهای فرهنگی و نیز مشکلات ساختاری جامعه ایران در فرآیند سیاست‌گذاری‌ها بوده است.

★ اعتمادسازی^{۱۱}. اساسی مشارکت آگاهانه و فراگیر کلیه گروه‌ها و طبقات اجتماعی و فرهنگی؛ باید به این نکته توجه داشت که شکل‌گیری اعتماد در میان مردم نسبت به نظام‌های سیاسی بر پایه رویکردهای از بالا به پایین امکان‌پذیر نیست، بلکه باید فضا به نحوی ساختارمند و تعاملی تعریف شده باشد تا کلیه گروه‌ها و اقشار یک جامعه از مسیر گفت‌وگو با یکدیگر بتوانند تجارب، نیازها، انتظارات و مشکلات خود را در ارتباط با مسئله آب بیان و تعریف کنند. این رویه علاوه بر شکل‌گیری اعتماد متقابل بین مردم و نظام‌های سیاسی، به مرور می‌تواند موجب شناخت واقعی مردم از گوناگونی ارزش آب و ارتباط آن با بافت فرهنگی و اجتماعی جامعه گردد که نهایتاً مشارکتی بر پایه آگاهی‌های سازنده و شکل‌گیری انسجام اجتماعی نسبت به آرمان‌ها، اهداف و سیاست‌های آب را به دنبال خواهد داشت.

سلسله یادداشت‌های «گفتمان آب» حاوی اندیشه‌ورزی سیاستی برخی فرهیختگان پیرامون مسائل مرتبط با حکمرانی آب از زوایای معرفتی، تاریخی، مدیریتی، اقتصادی و ... است. در این یادداشت‌ها سعی بر این است تا به اختصار مباحثی طرح گردد که می‌تواند به فهم جمعی کنشگران و گرداران از مسأله حکمرانی آب در ابعاد گوناگون کمک شایانی نماید. این یادداشت‌ها در چارچوب پویای ملی «برمدار آب» در اندیشکده تدبیر آب ایران طرح‌ریزی، تولید و انتشار می‌یابد.

اندیشکده تدبیر آب ایران

نشانی: خیابان فتحی شقاقی، بین خیابان چهلستون و سیدجمال‌الدین اسدآبادی، پلاک ۴۵، طبقه ۴
تلفن: ۸۸۷۰۲۰۱۳-۸۸۷۰۲۸۰۵

شکل‌گیری اعتماد در میان مردم نسبت به نظام‌های سیاسی بر پایه رویکردهای از بالا به پایین امکان‌پذیر نیست، بلکه باید فضا به نحوی ساختارمند و تعاملی تعریف شده باشد تا کلیه گروه‌ها و اقشار یک جامعه از مسیر گفت‌وگو با یکدیگر بتوانند تجارب، نیازها، انتظارات و مشکلات خود را در ارتباط با مسئله آب بیان و تعریف کنند.

BAR_MADAR3_AB

iwpri.ir

